

MINNESVÄSKA

Minnesväskan är en väska som innehåller olika föremål som ska få deltagarna att minnas och använda sina sinnen. Väskan innehåller föremål som man kan röra vid och hålla i handen, fotografier, olika lukter, låtar som man kan sjunga tillsammans samt bakgrundsinformation. Minnesväskan har tagits fram för att inspirera och bidra till en minnesstund där personalen kan vara med och ta hjälp utav de föremål som finns i Minnesväskan. Föremålen samt fotografierna är från 1930–1960-talet och innehållets fokus ligger på den tornedalska livsstilen och levnadssättet.

Att leda och starta en diskussion med deltagarna kan ske på olika sätt. Man kan till exempel få dem att minnas sin barndom eller ungdom med hjälp av frågekort eller så kan man låta dem berätta vad de olika föremålen för tankarna till. Frågekorten kan även användas så att deltagarna får i tur och ordning varsin kort, där dem ska besvara frågan på kortet. Det går också att göra så att personalen som håller i minnesstunden, presenterar frågorna inför deltagarna och dem svarar.

Väskan innehåller två delmoment, där dessa delmoment är uppdelade i olika ämnesområden:

1. Hushållet – hemarbete och vilostunder

- a) Kaffestund
- b) Bakning, tvätta kläder, handarbete, fiske

2. Skola och lek

- a) Lek i hemmet och skolan
- b) Skolgång

Under minnesstunden kan det vara bra att börja med att bara ta ett delmoment eller ett ämnesområde åt gången. Känn efter själv hur era deltagare orkar. Varje föremål i Minnesväskan är markerad med en färg så att det blir lättare att se vilka föremål som hör ihop.

När man börjar med minnesstunden kan man ta fram de föremål som hör till ämnet/delmomentet (som ni har valt ut) och lägga dem t ex på ett bord. Se till att det går att röra vid föremålen om de ligger ute, annars kan man låta dem gå runt bland deltagarna. Bakgrundsinformation behövs ej läsas högt, då poängen med denna är att inspirera deltagarna till att ställa mer frågor.

I samband med delmomenten finns även förslag på hur man kan ta med smaksinnet i minnesstunden.

Ämnesområde 1

Hushållet – hemarbete och vilostunder

KAFFESTUND

Färgkod brun

FÖREMÅL

- Kaffekvarn
- Burkar med lukt, Piltti-burkar: kardemumma, vanilj, anis, nejlika, kanel, kaffeböner
- Porslinskopp + kaffefat

För att underlätta och göra det mysigare inför minnesstunden kan man själv skaffa Pihlaja-godis eller koka kaffe. "Rävgodis" alltså Fazers rönnbär- eller Pihlaja-godis har tillverkats sedan 1895.

FOTOGRAFIER

Familj vid kaffebordet, sommarn 1966.

Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Kaffebrännare. Foto: vahvike.fi-hemsidan

Fruarnas fikastund på stugan. Torneå, 1960-talet.

Foto: Ilkka Törmälä, Tornedalens museum.

Midsommarfestligheter på Luppioberget 1915–1920. Mitten i bilden konsulns fru Unander.

Foto: Mia Green. Haparanda stads bildarkiv.

Julfest på seminariet 1959.

Foto: Haparanda stads bildarkiv.

FRÅGOR

- Har du rostat kaffe? Hur gick det?
- Varifrån köptes bönerna?
- Har du hämtat kaffe från den svenska sidan?
- Har du smakat kaffe-ersättare?

- Vad åt man tillsammans med kaffe?
- Föredrar du mörk eller ljus rost?
- När eller hur ofta drack man kaffe?
- Erbjöds kaffe till barn?
- En kaffestund du minns:

BAKGRUNDSINFORMATION

Att koka kaffe, köpa bönor och rosta

I de flesta fall, i hemmet, rostade och malde man kaffe i den mängd som gick åt. Kaffebönorna rostades med brännare. Bönorna skulle blötläggas så att de svällde upp, sedan värmde man upp brännaren, antingen på spisen eller med kol. Efter det la man bönorna i brännaren, satte på locket och man roterade brännaren med en vev. Man roterade med jämna mellanrum så att kaffebönorna blev jämt rostade.

Kaffebönorna fick en fin glans om man la till lite smör. När de var färdigt rostade kunde de hålla upp till några veckor. Mald kaffearom avdunstade och härsknade snabbare. För att rosta kaffe kunde man använda sig utav en vanlig stekpanna.

Under krigstiden och ransoneringen använde man diverse ersättare för kaffe. En utav dessa ersättare var cikoria. Man rostade även korn och ärtor för att de var vanligt förekommande livsmedel som man kunde hitta i skogen och på åkrar.

Nedanför återberättas ett minne om hur det var att rosta kaffe förr i tiden. Minnet har tagits från ett diskussionsforum på nätet:

"Bönorna la man i brännaren och brännaren värmdes upp på spisen. Det gällde att vara noggrann när man rostade, då man hela tiden fick vända runt på brännarens vev för att se till att alla bönor blev ordentligt bruna och jämt rostade. Bönorna fick inte bli brända eller på annat sätt ojämnt tillagade. När man hade fått den önskade färgen, tog man bönorna för att låta dem svalna. Efter att bönorna svalnat tog man kvarnen och började mala ner bönorna för hand, så att de blev tillräckligt sträva att de rymdes i kaffepannan.

Det slutade så att vår brännare hamnade i en sandlåda för barn, tråkigt nog. Den gamla kaffekvarnen har vi kvar, men den har slitage genom åren."

HEMARBETE – BAKNING, TVÄTTA KLÄDER, HANDARBETE, FISKE

Färgkod blå

FÖREMÅL

- Tvättbräda
- Tallsåpa
- Strykjärn
- Klädnyppa
- Viskos (konstsilke) + linne
- 2 st mattor
- Flöte och lina
- Borrskaff
- Liten handsåg
- Hyvel
- Emalj kopp
- Träslev/kåsa
- Träsked
- Miniaturkärna och miniaturkärnstav
- Förkläde
- Lock till mjölkstänka

För att underlätta och göra det mysigare inför minnesstunden kan man själv skaffa tunnbröd (rieska på finska) att smaka på.

FOTOGRAFIER

Deg blandas i ett tråg. Sverige, Norrbotten, Tärendö, Kainulasjärvi, 1932.

Foto: Nordkalottens kultur och forskningscentrum.

Henti bakar finska kammar (kampanisu på finska). Sverige, Norrbotten, Tärendö, Kompelusvaara, 1932. Foto: Nordkalottens kultur och forskningscentrum.

Höskördarna vid en höskörd. Palsis samling. Foto: Cop. Reino Kainulainen. Tornedalens museum.

Höskördarna återvänder från en veckas lång resa. Sverige, Norrbotten, Tärendö, Kainulasjärvi, 1931. Foto: Nordkalottens kultur och forskningscentrum.

Tvätt vid Romsis strand nära Kemi älv 1938. Finland, Tervola.

Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Tvätt hängande på snöre. Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Kaija Kämäräinen som hänger tvätt.

Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Även mattorna vreds torra. Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Man hugger ved med yxa. Finland, Torneå, 1930-tal.

Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Pojkar från Arpelas medborgarskola på handarbetslektion. 1960-talet.

Foto: Veikko Jauho. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Yrjös kalvar. (Pojken med vita kalvar.) Kompelusvaara, Sverige, 1932.

Foto: Inkeri Tuovinen samling, Nordkalottens kultur- och forskningscentrum

Haparanda 1918–1919. Röda korsets tvättinrättning "Lusitania". Under tyfusens tid.

Foto: Haparanda stads bildarkiv.

Lanthushållsskolan i Bäverbäck 1954.

Foto: Haparanda stads bildarkiv.

FRÅGOR

När du var ett barn... / När du var ung...

- Vem hos er tog hand om tvätten? Varifrån hämtades varm vatten?
- Vad bakade man hos er? Hur ofta bakade ni? Vem bakade?
- Hur införskaffade ni kläder?
- Har du kärnat? Var det tungt?
- Varifrån fick ni mjölk?
- Vad för träredskap tillverkade ni hemma? Hurdant träarbete utfördes? Vem utförde arbetet?
- Gillar du att fiska? På vilket sätt fiskade du (nät, metspö, håv?)
- Vad för fisk har du fått? Hur tillagade man fisk?
- Har du skördat hö? Vad hade du till mellanmål?
- Har du klippt mattor? Varifrån kom dessa?

BAKGRUNDSINFORMATION

Att baka rieska

Korn har varit vardagsbrödets sädeslag i hela Tornedalen. Varje vecka bakade man dekorerade tunna rieskor, som stektes i ugn eller över öppen eld utomhus. Tornedalen hörde till det hårda rågbrödets område. Rågbröd bakades i stora mängder några gånger per år, varefter det torkades i pörtena på brödstänger. Det hårda rågbrödet spred sig också över älven till den svenska sidan av älv dalen. Mattraditionen har gått i arv från generation till generation genom anordnandet av årliga fester och familjehögtider. Recepten på rieska och laxsoppa har till exempel bevarats så gott som oförändrade under hundratals år.

Mjolkprodukter

Fil var viktig sommarmat. I Tornedalen framställs också gräddad färskost eller kaffeost.

Mjolkproduktionen var en så stark näring att den la grunden till handeln och hushållens välstånd i Nordbotten. Mjölken hanterades i en sval mjölkammare längst in i farstun. Till utrustningen i kammaren hörde ett stort antal kärl för hantering och förvaring av mjölk. Kärlen var tillverkade av trä.

I låga byttor syrade man mjölken till filbunke. Den överblivna kärnmjölken samlades i tunnor och användes som måltidsdryck. Med breda slevar tog man tillvara grädden ovanpå mjölken. Av grädden kärnade man smör i en långsmal kärna. Innan smöret saltades i byttor tvättades det och knådades med en träslev. Ost framställdes genom att låta mjölken löpa eller genom att pressa i formar. Kaffeosten formades rund och gräddades på ett bräde.

Mjölkkärlen tvättades efter användning med sand och skurnäver. Kärlen torkades i solen eller i värmen från öppna spisen.

Tvätt: Tallsåpa

Tallsåpan är en klassisk finsk produkt, som upptäcktes för drygt 100 år sedan. Fortfarande vid 1913 så använde majoriteten av den finska befolkningen egen kokt tvål, som man gjorde utav slaktrester och lut. Vid samma år, 1913, ledde kemistingenjören Alfons Hellström en grupp utav forskare till Enzo-Gutzen fabriken i Kotka, Finland. Där upptäckte forskarna att man kunde destillera tallolja från

tallcellerna. Det var först när dem la till natriumhydroxid, natriumkarbonat samt fosfat i blandningen som de uppfann tallsåpan. Man trodde så mycket på den nya produkten att bara sju år senare, 1920, grundades en tallsåpa fabrik i Kotka. Produkten blev genast en succé och därmed hela folkets tvål och sju år senare hade man redan tillverkad över en miljon kilo tallsåpa.

Till en början tillverkades tallsåpan som blocktvål men när tallsåpalösningen kom till marknaden ändrades detta och tvålförsäljningen fortsatte att öka.

Även om tallsåpa för tankarna först till rengöring utav mattor, så har tallsåpan faktiskt använts till mycket annat också. I många hem upptäckte man att tallsåpa gick att använda som smörjmedel och användningsområdena blev många. Tallsåpan blev populärt att smörja t ex cykeln med och vissa använde även produkten för att vårda huden samt tvätta hundens päls med det. Det sägs även att den finska presidenten, Kekkonen, smorde sina skidor med tallsåpa och han fortsatte sin resa med ett leende på läpparna.

Efter krigsåren hade tallsåpan sin höjdpunkt och marknaderna sålde ungefär 4 miljoner kilo per år. Även idag så säljer man omkring 1,5 miljoner kilo tallsåpa om året (Källa: Yle, Puoli seitsämän, ett finskt radioprogram).

Att tvätta kläder: Tvättbräda

Tvätten blev rena när man skrubgade dem för hand mot tvättbrädans "knoppar" och på brädans mitt fanns en metallskiva som kunde se ut på lite olika sätt t ex så kunde den ha grova veck. Brädan bestod annars utav tjockt räfflat glas eller trä samt vågmönstrad plast eller metallknoppar. Det fanns en hylla i överkanten där man kunde ha tvålen medan man tvättade. Tvättbrädan var fortfarande i allmänt bruk fram till mitten på 1950-talet.

Höbärgningen

I Tornedalen växte rikligt med naturhö som man samlade från såväl älvstränderna, ängsöar som myrängarna längre bort. Man började inte odla hö förrän på 1900-talet. Höbärgningen började i slutet av juli. På de ojämna naturängarna slogs höet med kortskaftad lie, som man slog med åt bägge hållen genom att vända bladet i luften. Man började slåttorn tidigt på morgonen, eftersom daggen underlättade arbetet. I Tornedalen samlades vanligen höet i hässjor för att torka. Det torkade höet samlades antingen i lador eller i stackar.

Ämnesområde 2

Skola och lek

LEK I HEMMET OCH SKOLAN

Färgkod grön

FÖREMÅL

- Pappersdocka
- Bokmärken
- 2 st leksaksbilar av trä
- Spelkula: enfärgade och marmorkulor
- Slangbella
- Pyssel (5 bitar)
- Docka
- Knappsnurra

FOTOGRAFIER

Lekande barn i badkläder vid Kemi älvs strand. Finland, Keminmaa, Laurila, 1927.
Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Flicka på cykel. Foto: Väinö Palmroos. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Barn med dockor i famnen. Foto: Väinö Palmroos. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Elever från Torneås medborgarskola på rast vid skolgården under efterkrigstiden.
Finland, Torneå, 1940-talet. Foto: Cop. Reino Kainulainen. Tornedalens museum.

Påskgummor år 1954. Foto: Haparanda stads bildarkiv.

Sjätte juni festligheter i Haparanda 1926. Marknadsståndet, den tredje kvinnan från vänster är Fru Tenerz. Foto: Haparanda stads bildarkiv.

FRÅGOR

- Vad lekte ni utomhus?
- Vad lekte ni inomhus?
- Vilken var din favorit leksak?
- Hur lekte man med spelkula?
- Köpte ni leksakerna från affären eller gjorde ni dem själva?
- Kommer du ihåg lekkamrater från din barndom?

BAKGRUNDSINFORMATION

Att leka

Ko-kotten (natureleksak där man fäster fyra pinnar som ben till kotten, formen påminner om en ko) är en mycket omtyckt och populär leksak från förr, speciellt för dem som bodde på landet. Det var lätt att få tag på material till sin ko-kotte då kottar och pinnar, i form av kvistar och grenar, fanns det gott om i skogen och man kunde även ta med passande pinnar till ben hemifrån. Benen fäste man mellan kottens fjäll och om ett ben gick av, så var det lätt att hitta en ny ersättare då skogen kryllade av bra material.

Förutom ko-kottar, lekte man med sälglöjter, träbössor, pappersdockor, trasdockor, bokmärken och slangbågar. I Tornedalen lekte man ofta med spelkulor (pissikivet på finska) och man bytte och samlade dem. Spelkulorna var färgglada kulor gjort av sten eller marmor. Man kunde köpa finare spelkulor från den svenska sidan än från Finland.

Andra lekar som man gärna lekte var t ex kuragömma, ringlek, tio pinnar på en bräda, gunga gungbräda, hoppa hopprep, kull samt tjuv och polis. Att gunga gungbräda funkade så att man fixade en tjock, avlång bräda som man placerade på t ex sten eller stock, så att brädan är stadigt och jämt balanserad på mitten. På varsin ända gungade ett (eller flera) barn och för att få brädan i rörelse, tog man fart genom att trycka benen mot marken så att den egna sidan for upp och den andra ner. Barnen turas alltså om att vara uppe och nere på detta vis. För att gungbrädan ska lyfta och fungera så måste vikten på varsin ände vara något jämnt fördelat. Ibland har gungbrädorna handtag så att det blir lättare att hänga med när det blir fart i gungandet.

SKOLGÅNG

Färgkod röd

FÖREMÅL

- Utskrivna skolsånger, sjung dem gärna i grupp
- Linne, våffeltymönster
- Pennfodral
- Skolplansch
- Blåa häften
- Blockflöjt
- Studiematerial, geometri: geometrisk kloss
- Papperslinjal
- Fickminiräknare
- Sångbok
- Kansakoulun laskuoppi

FOTOGRAFIER

Könölä medborgarskolans terminsbetyg 1946–1947. Tornedalens museums hembygdsarkiv.

Torneås gemensamma lyceums examensbevis 1936. Tornedalens museums hembygdsarkiv.

Klassbild med elever från medborgarskolan tillsammans med sin lärare likka Lassila, 6/5 1936. Foto: Cop. Reino Kainulainen. Tornedalens museum.

Torneå skolans elever redo för gymnastiklektionens skidutflykt. Finland, Torneå, 1930-talet. Foto: Cop. Reino Kainulainen. Tornedalens museum.

Könölä byns folkskolans elever. Finland, Torneå 24/11 1958. Foto: Veikko Jauho. Tornedalens museum.

Torneås seminarieelever på gymnastiklektion. Träning på bom. Finland, Torneå. Foto: Tornedalens museum.

Torneå seminariums julföreställning. Finland, Torneå, 1960-talet. Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Pirkkiö skolans traditionella finska stjärngossar/flickor (tiernapojat på finska).
Finland, Torneå, 1973. Foto: Okänd fotograf. Tornedalens museum, fotoarkiv.

Torneås gemensamma lyceums studentutsläpp 17/2 1964. Man bär ut studenter
från skolan. Finland, Torneå. Foto: Reino Kainulainen. Tornedalens museum,
fotoarkiv.

Småskolelärarinnor i Haparanda, examinationen, gruppbild 1915–25.
Foto: Mia Green. Haparanda stads bildarkiv.

Klassfoto från Haparanda i början av 1960-talet.
Foto: Rolfs Foto. Haparanda stads bildarkiv.

Lucia gästar HSK:s julfest på Statt. Året är 1954. Foto: Haparanda stads bildarkiv.

Det är student 1952 och full aktivitet längs Köpmansgatan.
Foto: Haparanda stads bildarkiv.

Betyg från Mattila folkskola, år 1911.
Foto: Tornedalens museums hembygdsarkiv.

FRÅGOR

- Vilka var dina favoritämnen i skolan? Vilka ämnen var du bra på?
- Minns du en lärare från din skolgång som du tyckte var riktigt bra/inspirerande?
- Fick man mat i skolan eller fick man ta en egen matsäck med sig?
- Vad var din favoriträtt i skolan?
- Vad gjorde man på gymnastiklektionerna?

BAKGRUNDSINFORMATION

Folkskolor i finska Tornedalen och i Nordbotten

Som en följd av folkskoleförordningen blev grundandet av folkskolor obligatoriskt i städerna, medan det i socknarna på landsbygden var frivilligt. I finska Tornedalen grundades den första folkskolan i staden Torneå år 1874 och följande år började Nedertorneå första byskola sin verksamhet i Yliraumo. Nordbottens första folkskola grundades redan år 1872 i Simo kyrkby.

I landsortssocknarna på den finska sidan av Tornedalen grundades folkskolor i sakta mak från och med 1870-talet. Folkskolan fanns i regel bara i kyrkbyn, då

kommunerna ansåg att det var för dyrt att stå för skolornas kostnader och att den av kyrkan underhållna ambulerande skolan räckte till för landsbygdsbarnens bildning. På den finska sidan av älvdalen fanns det sammanlagt 18 verksamma folkskolor under åren 1866–1898, fram till år 1921 hade skolornas antal ökat till 52. Före 1930-talet var antalet elever större i de ambulerande skolorna än i folkskolorna.

Skolgången var frivillig såväl i den ambulerande skolan som i folkskolan. Inställningen till utbildning för barnen började ändras vid 1900-talets början. Enligt skoldistriktsförordningen år 1898 skulle alla socknar delas i skoldistrikt så att inget av barnen skulle ha en längre skolresa än fem kilometer. Alla som var villiga hade rätt att få gå i folkskola. Läropliktlagen stiftades år 1921, och folkskolornas grundande blev obligatoriskt liksom också skolgång för barn mellan 7 och 13.

Läroämnena och skoldagar

I folkskolan undervisades barnen på deras modersmål, dvs. på finska. Skolämnena var bland annat religion, läsning och skrivning, räkning, ritning, sång, gymnastik, geografi, naturkunskap och handarbete. Man gick i skola från måndag till lördag ända till år 1971 då man fick en femdagars arbetsvecka i skolan. Man började med gratis skolmat i folkskolorna år 1948, till dess tog eleverna en egen matsäck med sig till skolan.

Folkskolan varade i sex år, av vilka de fyra första åren var obligatoriska för alla. Under de två sista åren förbereddes eleven för läroverket. Från och med 1958 ökades folkskolan med två års obligatoriska fortsättningsstudier som kallades medborgarskolan. Efter folkskolans fjärde klass var det möjligt att söka till fortsatta studier vid läroverket. Läroverket fördelades i mellanskola på fem år och treårigt gymnasium.

Folkskolor, medborgarskolor och mellanskolor slogs samman till en grundskola på 1970-talet. Folkskolorna blev ändrade till grundskolans lågstadier och fortsättningsklasserna slogs samman med mellanskolorna och blev grundskolans högstadier. Torneå stad var bland de första i hela Finland som började tillämpa det nya skolsystemet.

Torikatu 4, 95400 Tornio +358 50 597 1559 tornionlaaksonmuseo@tornio.fi
www.tornio.fi/sv/kultur-och-fritid/tornedalens-museum